

УДК 340.115

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2022.37.01>

Білозьоров Є. В.

ПСИХОЛОГІЧНА ШКОЛА ПРАВА ЯК ПІДҐРУНТЯ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ ПРАВОЗНАВСТВА

Актуальність дослідження обумовлюється значимістю залучення до правознавства нових положень, що дозволять сприймати правові явища і процеси без надмірного формалізму та з максимальною ефективністю, зокрема, через положення теорії діяльності.

Метою дослідження є висвітлення окремих положень психологічного типу розуміння права у взаємозв'язку з діяльнісним підходом, що дозволяє з'ясувати можливий аспект царини права, який може бути пізнаний саме за допомогою положень теорії діяльності.

Наголошується, що і на сьогодні положення психологічної школи права не втратили актуальності і певною мірою є складовою сучасного сприйняття правових явищ. Вітчизняна правнича наука приділяє значну увагу психологічним аспектам правових явищ. Терміни «правосвідомість», «правова культура», «правовий менталітет» є складовою багатьох наукових розробок.

Вказується на відсутність робіт, у яких діяльнісний підхід порівнюється з іншими підходами розуміння права, у тому числі й з психологічною школою права.

Аналізуються випадки використання психологічною школою права гносеологічного інструментарію діяльнісного підходу. Хоча сприйняття права як психічного явища децю відмежовує теорію діяльності та психологічну школу права, якщо розглядати першу через призму взаємодії з іншими типами розуміння права. Використання положень і висновків теорії діяльності психологічною школою права проявляється через сприйняття діяльності як засобу гносеології права.

Психологічний тип розуміння права та теорія діяльності, на відміну від нормативістської школи права, бачать право не в офіційних текстах, а в умовах життєдіяльності суспільства, в соціальних процесах

Наголошується, що теорія діяльності стала частиною наукового дискурсу саме в межах психологічної науки. Як складова психології, діяльнісний підхід набув концептуального характеру та став засобом пізнання поведінки людини через урахування внутрішніх і зовнішніх чинників, а також виходячи з того, що діяльність є формою буття людини

Резюмується, що важливими засобом пізнання права може бути теорія діяльності. Доволі чіткі зв'язки теорія діяльності має з психологічною школою права, зокрема, через акцентування уваги на суб'єктивних характеристиках людської діяльності. Обидві теорії значну увагу приділяють мотивації людської діяльності.

Ключові слова: діяльнісний підхід, діяльність, мотивація, психологія, розуміння права, суб'єктивна сторона.

Постановка проблеми. В умовах ідеологічного плюралізму та подальшого реформування системи національного права важливим є чітке визначення пропедевтичних положень вітчизняного права, на основі яких визначатиметься сприйняття та інтерпретація правових явищ і самого права як основного регулятора суспільних відносин. Додатковим чинником, що визначає актуальність залучення у царину права нових теорій, виступає відмова вітчизняної правової доктрини від превалювання нормативістського типу розуміння права.

Виходячи з тісного зв'язку права з діяльністю людини і суспільства загалом, з пов'язаністю правничої діяльності зі станом правопорядку в соціумі, важливою складовою правознавства, на нашу думку, має стати теорія діяльності. Доцільно вказати, що доволі часто вітчизняні науковці при визначенні методологічних засад дослідження державно-правових явищ і процесів вказують на використання ними серед іншого гносеологічного інструментарію діяльнісного підходу. Однак, епістемологічний потенціал теорії діяльності є значно ширшим.

У межах обґрунтування цієї тези важливим є з'ясування співвідношення теорії діяльності з іншими, усталеними, підходами до розуміння права, зокрема, маємо на увазі нормативістську і природну школи права, соціологічний та психологічний типи розуміння права, що дозволить

віднайти можливі аспекти їх взаємозв'язку та більш чіткого сприйняття царини права як об'єкту гносеології теорії діяльності.

Цілком очевидно, що у межах одного дослідження такого типу (наукова стаття) досягти цієї мети неможливо. Тому нами буде підготовлено низку статей, кожна з яких буде присвячена висвітленню теорії діяльності в аспекті однієї з усталених правничих шкіл. У цьому дослідженні увага буде зосереджена на психологічному типі розуміння права.

Наголосимо, що і на сьогодні положення психологічної школи права не втратили актуальності і певною мірою є складовою сучасного сприйняття правових явищ. Вкажемо, зокрема, на значимість таких явищ як правова культура, правова свідомість, суб'єктивна сторона правової поведінки, яка відзначається вітчизняними науковцями.

Метою цього дослідження є висвітлення окремих положень психологічного типу розуміння права у взаємозв'язку з діяльнісним підходом, що дозволяє з'ясувати можливий аспект царини права, який може бути пізнаний саме за допомогою положень теорії діяльності.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що вітчизняна правнича наука приділяє значну увагу психологічним аспектам правових явищ. Так, терміни «правосвідомість», «правова культура», «правовий менталітет» є складовою багатьох наукових розробок. Так, наприклад, А. Шульги обґрунтовує необхідність розуміння правового менталітету як «типової і усталеної основи змісту правосвідомості, що визначає цілісне сприйняття людьми явищ правової дійсності, особливості їх правового мислення, правового світогляду» [2, с. 147]. На думку М. Черкас пізнання правового менталітету є фактором ефективності законодавчої діяльності і правозастосування, дозволяє «збагатити правову культуру, де значною мірою відображалися справедливність, рівність, гуманність» [3, с. 95].

Хоча не можемо не погодитися з висновками про те, що означені терміни використовуються без урахування змісту позначуваних ними явищ (а інколи одному й тому явищу, якому необґрунтовано надається різний зміст): «правова культура висвітлюється переважно крізь призму знання законодавства та правосвідомості. Нечіткість змісту правової культури у працях вітчизняних науковців, постійне її пов'язування з правосвідомістю зумовлюють формулювання висновку про «несамостійність» досліджуваного терміну, про його тотожність з правосвідомістю» [4, с. 42]. Вітчизняні автори також вказують, що терміносполука «правова свідомість» на сьогодні використовується з тим же змістом, який в нього вкладала радянська юриспруденція (переважно в межах якої і сформулювалося це поняття) [5, с. 28-32]. Однак, у будь-якому випадку, вчені наголошують на важливості проблематики свідомості, психіки у сприйнятті та розумінні правових явищ.

Відтак, важливим є звернення до доктрини Л. Петражицького, яка й висвітлює психологічне сприйняття та розуміння правової дійсності. Мислитель визначав право та правові явища саме через їх відображення у психічних процесах, оскільки цариною буття права, є психіка людини. Вкажемо також те, що засновник психологічної школи права відзначав можливість гносеології права через такий метод як спостереження [6, с. 1-8], що певною мірою визначає зв'язок теорії діяльності з вказаним типом розуміння права. Так, і спостереження є проявом діяльності людини, і сам об'єкт, що підлягає спостереженню, це людська діяльність. Відтак, можна стверджувати і про використання психологічною школою права гносеологічного інструментарію діяльнісного підходу.

Хоча не можемо також не вказати, що сприйняття права як психічного явища дещо відмежовує теорію діяльності та психологічну школу права, якщо розглядати першу через призму взаємодії з іншими типами розуміння права. Так, у цьому контексті більш чітко простежується такий взаємозв'язок із соціологічним типом розуміння права, за якого право сприймається безпосередньо як діяльність окремих груп населення, зокрема, правників. Доцільно також вказати на те, що у праці «Теорія права і держави у зв'язку з теорією моральності» засновник психологічної школи права відзначав те, що діяльність юристів має мало спільного з розумінням права, а послуговування юристами словом «право» ґрунтується на наївно-проекційних уявленнях, на інтерпретації як дійсних правових явищ емоційних фантазій, зокрема, йдеться про правила поведінки, «веління», а також «заборони», що спрямовані на суб'єктів, підпорядкованих праву,

і які закріплюють їх обов'язки та права. А це, в свою чергу, спричиняє появу цілої низки проблем обумовлених мнимими дійсностями та ін. [7, с. 84].

Заслуговує на увагу також теза Л. Петражицького про те, що «правові явища складаються у двосторонній причинний зв'язок з іншими соціально-психічними процесами. З однієї сторони, право є фактором соціально-психічного життя та його розвитку, зумовлює певні подальші процеси в царині психіки і поведінки індивідів та колективів. З іншої сторони, саме право є результатом дії певних соціально-психічних процесів: воно створюється і змінюється ними за законами причинного зв'язку» [7, с. 208].

Наведенні положення також певною мірою вказують на можливий зв'язок психологічного типу розуміння права та теорії діяльності. Так, обидва підходи, на відміну від нормативістської школи права, бачать право не в прескриптивних текстах, а в умовах життєдіяльності суспільства, в соціальних процесах тощо.

Додамо також, що використання положень і висновків теорії діяльності психологічною школою права проявляється також через сприйняття діяльності як засобу гносеології права, зокрема, йдеться про такі форми моральної діяльності як самопізнання і самовдосконалення. У цьому контексті важливо відзначити, що ці форми мають важливе значення у демократичному суспільстві, основою якого є право людини на вільний розвиток своєї особистості (що знову таки пов'язує психологічний і діяльнісний підходи та принцип верховенство права), без якого не можливе формування особистості. Цей аспект вказує також на спрямованість досліджуваної теорії праворозуміння на людину (що певною мірою відповідає сучасним сприйняттям людини як основної цінності та людської гідності як підґрунтя системи права), визначає гуманний характер її змісту; вказує на необхідність зосередження уваги на переживаннях, емоціях, почуттях людини.

Зважаючи на означене, варто зосередити увагу на наступній проблематиці, яка одночасно займає значне місце в психологічній школі права та в межах теорії діяльності. Маємо на увазі тематику мотивації в людській діяльності. Так, засновник психологічної теорії права виділяв наступні мотивації:

- чуттєво-емоційну, зміст якої не обмежується гносеологічними переживаннями;
- інтелектуально-емоційну, що охоплює мораль і право;
- емоційну мотивацію, яка розглядається як окремий вид стійкого відношення людини до різних аспектів її буття, реальних або уявних.

У цьому контексті не можна не згадати слова вітчизняного науковця О. Захарко про те, що саме мотивація, становлячи собою багатогранний феномен, виступає чинником поведінки особи, є підґрунтям її вчинків; індивіди характеризуються не тільки різною вираженістю мотивації, але й різними видами мотиваційних чинників [8, с. 143].

Як бачимо, психологічний тип розуміння права доволі значний акцент робить саме на внутрішніх аспектах мотивації людської поведінки. Саме у цьому контексті, теорія діяльності має більш потужний гносеологічний потенціал, оскільки ураховує окрім внутрішніх також зовнішні мотиваційні чинники. І, відповідно, може всебічно і більш системно пояснити державно-правові явища

Загалом варто вказати, що психологічна школа права привернула увагу громадськості, вчених до психічних аспектів діяльності людини, взаємозв'язку психіки та діяльності, психічного сприйняття правил співжиття тощо. Відтак, на нашу думку, поєднання положень психологічного праворозуміння та теорії діяльності може стати важливим гносеологічним інструментом дослідження державно-правових явищ, засобом удосконалення правового регулювання, формування ціннісних установок членів суспільства тощо.

Доцільно наголосити також на тій ролі, яка відводиться правничою наукою суб'єктивній стороні правової поведінки. Для права важливою є саме свідомо-вольова поведінка суб'єкта. Інша поведінка перебуває поза сферою дії права. Саме тому в юриспруденції доволі чітко виокремлено такий інститут як представництво інтересів і прав тих осіб, які через певні обставини не можуть повною мірою адекватно сприймати реальність та/або керувати своїми діями. Якщо для поведінки особи характерна відсутність свідомо-вольової ознаки і ця

поведінки об'єктивно порушує юридичні норми, особу не можна притягти до юридичної відповідальності.

Обов'язковим елементом складу правопорушення визначається суб'єктивна сторона. Без наявності у діянні особи цього елементу (як і будь-якого іншого) відсутній склад правопорушення і відповідно підстави притягнення особи до юридичної відповідальності. У цьому контексті слід погодитись із В. Ботяковою відносно того, що «важливість та актуальність дослідження суб'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення полягає: а) у вирішальному значенні ознак суб'єктивної сторони для правильної оцінки суспільної небезпечності діяння; б) у відмежуванні невинного заподіяння шкоди від кримінально протиправної вини; в) у кваліфікації кримінального правопорушення і призначенні покарання; г) у виключенні об'єктивного інкримінування» [9, с. 277].

Не можемо не вказати також той факт, що теорія діяльності стала частиною наукового дискурсу саме в межах психологічної науки. Як складова психології, діяльнісний підхід набув концептуального характеру та став засобом пізнання поведінки людини через урахування внутрішніх і зовнішніх чинників, а також виходячи з того, що діяльність є формою буття людини, через діяльність людина формується, проявляє себе та розвивається. Саме ці аспекти соціального буття цікавлять і право. Що, в свою чергу, й впливає на доцільність залучення теорії діяльності до правознавства.

Висновки. Таким чином, за ідеологічного плюралізму та намагання вітчизняної правничої науки відійти від превалювання нормативістського типу розуміння права особливої актуальності набуває проблематика залучення до правознавства альтернативних теорій. Важливими засобом пізнання права, на нашу думку, може бути теорія діяльності. Доволі чіткі зв'язки теорія діяльності має з психологічною школою права, зокрема, через акцентування уваги на суб'єктивних характеристиках людської діяльності. Обидві теорії значну увагу приділяють мотивації людської діяльності. Підтвердженням тісних зв'язків психологічної школи права і діяльнісного підходу є те, що останній сформувався саме у межах психологічної концепції у сфері права.

Використана література:

1. Кучук А. М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 20 с.
2. Шульга А. М. Правовий менталітет як складова правосвідомості та об'єкт пізнання. *Форум права*. 2018. № 4. С. 141–148.
3. Черкас М. Є. Правовий менталітет як складова правосвідомості: особливості становлення та розвитку в Україні. *Право та інновації*. 2018. № 3(23). С. 92–97.
4. Кучук А. М. Правова культура: необхідність зміни парадигми. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 42–47.
5. Кучук А. М., Пекарчук А. В. Правосвідомість в. відчуття справедливості. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 3 (68). С. 28–34.
6. Петражицкий Л. И. Введение в изучение права и нравственности. Эмоциональная психология. М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. 328 с.
7. Петражицкий Л. И. Теория права и государства вь связи сь теорий нравственности. С.-Пб : Типография С.-пб. акц. общ. «Слово», 1907. Т. 1. 308 с.
8. Захарко О. Внутрішня мотивація як психологічний феномен. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2008. № 3. С. 143–149.
9. Ботякова В. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення ненадання допомоги хворому медичним працівником. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 276–283.

References:

1. Kuchuk A.M. (2007). *Teoretyko-pravovi zasady pravookhoronnoi diialnosti v Ukraini* [Theoretic-legal base of the law enforcement activity in Ukraine] : avtoref. dys. ... kand.iuryd.nauk: 12.00.01. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].

2. Shulha A. M. (2018). Pravovyi mentalitet yak skladova pravosvidomosti ta ob'ekt piznannia [Legal mentality as a component of legal awareness and an object of knowledge]. *Forum prava*, № 4, 141–148. [in Ukrainian].
3. Cherkas M.Ie. (2018). Pravovyi mentalitet yak skladova pravosvidomosti: osoblyvosti stanovlennia ta rozvytku v Ukraini [Legal mentality as a component of legal awareness: peculiarities of formation and development in Ukraine]. *Pravo ta innovatsii*, № 3(23), 92–97. [in Ukrainian].
4. Kuchuk A.M. (2019). Pravova kultura: neobkhidnist zminy paradyhmy [Legal culture: the need for a paradigm shift]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, № 3, 42–47. [in Ukrainian].
5. Kuchuk A.M., Pekarchuk A.V. (2019). Pravosvidomist v. vidchuttia spravedlyvosti [Legal awareness v. a sense of justice]. *Pravovyi chasopys Donbasu*, № 3 (68), 28–34. [in Ukrainian].
6. Petrazhytskii L. Y. (2011). Vvedenye v yzuchenye prava y npravstvennosti. Emotsionalnaia psykholohyia [Introduction to the study of law and morality. Basics of emotional psychology]. M. : Knyzhnui dom «LYBROKOM». 328 p. [in Rus.].
7. Petrazhytskii L. Y. (1907). Teoriia prava y hosudarstva vъ sviazy sъ teorii npravstvennosti [The theory of law and the state in connection with the theory of morality]. S.-Pb : Tipohrafiia Spb. akts. obshch. «Slovo», 1907. T. 1. 308 p. [in Rus.].
8. Zakharko O. (2008). Vnutrishnia motyvatsiia yak psykholohichniy fenomen [Internal motivation as a psychological phenomenon]. *Sotsiohumanitarni problemy liudyny*, № 3, 143–149 [in Ukrainian].
9. Botiakova V. (2020). Subiektyvna storona kryminalnoho pravoporushennia nenadannia dopomohy khvoromu medychnym pratsivnykom [The subjective side of the criminal offense of failure to provide assistance to a sick medical worker]. *Pidpriiemnytstvo, hospodarstvo i parvo*, № 7, 276–283 [in Ukrainian].

Bilozorov Ye. V. Psychological School of Law as Basis of Jurisprudence Activity Based Approach

The topicality of the study is determined by the importance of introduction to jurisprudence of new provisions, allowing us to perceive legal phenomena and processes without excessive formalism and with maximum efficiency, in particular through the activity based theory's provisions.

The purpose of the study is to cover certain provisions of the psychological type of law understanding in relation to the activity based approach, which allows to clarify a possible aspect of the field of law that can be known precisely with the help of the activity based theory provisions.

It is emphasized that even today the psychological school of law provisions have not lost their urgency and to some extent are a component of the legal phenomena modern perception. Domestic jurisprudence pays considerable attention to the legal phenomena psychological aspects. The terms “legal awareness”, “legal culture”, “legal mentality” are a component of a number of scientific developments.

It is pointed out the absence of papers in which the activity based approach is compared with other law understanding approaches, including the psychological school of law.

Cases of use of the epistemological toolkit of the activity based approach by the psychological school of law are analyzed. Although the perception of law as a mental phenomenon somewhat separates the activity based theory and the psychological school of law, if we consider the former through the prism of interaction with other types of understanding of law. The use of the provisions and conclusions of the activity based theory by the psychological school of law is manifested through the perception of activity as a means of epistemology of law.

The psychological type of understanding of law and the activity based theory, in contrast to the normativist school of law, consider law not in official texts, but in the conditions of life in society, in social processes.

It is emphasized that the activity based theory has become part of the scientific discourse within the psychological science framework. As a component of psychology, the activity based approach acquired a conceptual character and became a means of learning about human behavior by taking into account internal and external factors, as well as based on the fact that activity is a form of human existence

It is summarized that the activity based theory can be an important means of law cognition. Activity based theory has quite clear connections with the psychological school of law, in particular, by means of the emphasis on subjective characteristics of human activity. Both theories pay considerable attention to the human activity's motivation.

Key words: *activity based approach, activity, motivation, psychology, understanding of law, subjective side.*